

שמואל אלכסנדרוב

מאמרים ואיגרות

ההדיר והוסיף מבוא והערות

יצחק סלייטר

מוסד ביאליק • ירושלים

Shmuel Alexandrov: Essays and Letters

Edited with an Introduction and Notes

by

Isaac Slater

הספר יצא לאור בסיוע
קרן יהושע רבינוביץ לאמנויות, תל אביב (ע"ר)
בתמיכת משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות

מסת"ב 9-427-536-965-978-ISBN

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים, תשפ"ד

סדר ועימוד: אירית נחום

הדפסה וכריכה: פרינטיב, ירושלים

Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem, 2024

www.bialik-publishing.co.il

Printed in Israel

תוכן העניינים

9	בפתח הכרך
11	מבוא
	א. למדנות ועיתונות 12; ב. "אש דת ורוח לאָמי" 15 (1891); ג. "שיבת ציון" 18 (1892); ד. פולמוס פך השמן 20; ה. "תכלית מעשה שמים וארץ" 25 (1899); ו. מכתבים אל אברהם יצחק הכהן קוק ומכתבים נוספים מתחילת המאה העשרים 31; ז. מכתבים מהתקופה הסובייטית 40; ח. חתימה 48
51	מאמרים
53	אש דת ורוח לאומי (1891)
87	שיבת ציון (1892)
91	תכלית מעשה שמים וארץ (1899)
147	איגרות
149	מכתבים אל אברהם יצחק הכהן קוק (א-יד)
257	מכתב אל יהודה ליב פישמן מימון
262	מכתב אל משה ליב ליליינבלום
269	מכתבים אל בנימין מנשה לויץ (א-ג)
293	מכתבים אל אברהם יוסף גוטמן (א-ה)
336	מכתבים אל אלתר הילביץ (א-ה)
368	ראשי תיבות וקיצורים
370	שמואל אלכסנדרוב: ביבליוגרפיה כרונולוגית

מבוא

שמואל אלכסנדרוב (1865-1941) היה הוגה מעורר מחלוקת. נדמה שמעולם לא עצר את לשונו מלהביע ביקורת על כל תופעה שנקרתה לפניו: הוא האשים רבנים בכפירה, סופרים בצרות אופקים ואת ידידיו בצביעות. הוא ניסח הגות רבת פנים, הגות שבני תקופתו לא היטיבו לרדת לעומקה. היו מי שחשבו אותו לכופר או למתקן בדת, ואילו אחרים ראו בו רב שמרן העוצר את התפתחותה של ספרות עברית מודרנית. בכרך שלפניכם קובצו כתבים נבחרים פרי עטו; חלקם התפרסמו בכמות שונות במהלך חייו ואחרים נותרו גנוזים בארכיונים ומתפרסמים כאן לראשונה. כתבים אלה חושפים לא רק את הגותו המרתקת ורבת הפנים של אלכסנדרוב עצמו, אלא גם פנים חדשות בעולמם של הוגים אחרים בני הזמן. רשת ההתכתבויות הענפה שנחשפת בהם מאירה באור חדש כמה מדמויות המפתח של המחשבה היהודית במאה העשרים ושזורת את עולמו הייחודי של אלכסנדרוב בעולמם המרתק והמפתיע של בני תקופתו. הקובץ מסודר על פי סדר תמטי, שאינו נעדר היגיון כרונולוגי. בחלקו הראשון קובצו שלושה ממאמריו של אלכסנדרוב שהתפרסמו בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה ובשנים הראשונות של המאה העשרים. בתחילת המאה העשרים כמעט חדל אלכסנדרוב לפרסם מאמרים בעיתונות התקופה ובמקומם פרסם עשרות מכתבים רעיוניים שכתב למגוון דמויות. שני כרכי מכתבים יצאו מתחת ידו במזרח אירופה, וכרך שלישי יצא בירושלים בסיוע קרובי משפחתו שחיו בארץ ישראל. מן הבחינה הזאת הקובץ מסודר באופן כרונולוגי: המאמרים

מבטאים את הגותו המוקדמת של אלכסנדרוב, אחריהם באים מכתביו מתחילת המאה העשרים עד מלחמת העולם הראשונה, ובסוף הכרך מובאים מבחר מכתבים מהתקופה הסובייטית של יצירתו. עם זאת, הכרך חורג מהעקיבות הכרונולוגית כדי לרכז את כל מכתביו של אלכסנדרוב לאותו נמען בחטיבה אחת. כך לדוגמה, מכתביו של אלכסנדרוב אל הרב אברהם יצחק הכהן קוק מהשנים 1901-1913 מוצגים ברצף אחד, ומכתביו אל אישים אחרים מאותה תקופה מוצגים לאחר מכן. להלן סקירה קצרה של תולדות חייו והתפתחות הגותו של אלכסנדרוב, המשולבת בנינוח הנקודות המרכזיות העולות מהמאמרים ומהמכתבים הנכללים בקובץ.

א. למדנות ועיתונות

שמואל אלכסנדרוב נולד ביום ח' בטבת תרכ"ו (14 בדצמבר 1865) בעיירה בוריסוב שעל נהר הברזינה, כשבעים וחמישה קילומטרים מצפון-מזרח למינסק. אביו הלל אומנם כונה "העילוי משקלוב", אבל התפרנס מכריכת ספרים או ממלאכת הסנדלרות. הכינוי לא היה אלא זיכרון מימי בחרותו, כדרך שצוינו צעירים רבים בעלי פוטנציאל תורני. גם בנו שמואל היה עילוי תלמודי שבלט בקרב בני גילו, ואחרי שהתחנך במוסדות לימוד מסורתיים בעיר יצא לישיבת וולוז'ין המפורסמת. בד בבד עם לימודיו בישיבה התקרב שמואל אלכסנדרוב לבורגנות העירונית של בוריסוב והתחבר ליוסף מאיר אייזנשטדט (1865-1939), חתנו של אחד מעשירי העיר. יחד הקימו אלכסנדרוב ואייזנשטדט את הוועד הציוני של בוריסוב, וסביבם התקמה חבורת לימוד שהתכנסה פעמים מספר בשבוע בבית אחד מחבריה.¹ בחבורה זו, שנמנו עימה גם רבה של בוריסוב, יהודה

1 ראו שמואל אייזנשטדט, החלוץ במערכה: לזכר האב והמורה, תל אביב תשכ"ה, עמ' 59-89.

מבוא

מעשיל צירקל, וצעיר בשם יהודה ליב ליפקינד, נידונו נושאים מגוונים. פסיקת הלכה ומדעים, פוליטיקה ציונית ופירוש למדרשים לובנו בפגישות אלו בערבוביה, וערבוביה דומה אפשר למצוא גם בפרסומים שהולידה החבורה.

העיתונות מילאה תפקיד מרכזי בעולמם של אלכסנדרוב וחבריו. תחומי העיסוק האקלקטיים שלהם נבעו מהתעמקות מדוקדקת בעיתונים, כמה מהם בני עשרות שנים באותה העת, שנכרכו יחד וזכו לעיון מחודש. באופן הזה ציפה אלכסנדרוב שיקראו את המאמרים הרבים שפרסם בעקבות הלימוד המשותף – כעיונים למדניים, דרשניים ומחקריים בעת ובעונה אחת. עד סוף שנות השמונים של המאה התשע-עשרה הוא פרסם עשרות מאמרים בעיתונות התקופה, שרובם לא מילאו טור אחד בעיתון. חלק ניכר ממאמרים אלה היו טורי ביקורת על מאמרים שפרסמו אחרים, שאלכסנדרוב דקדק עימם כחוט השערה מתוך כוונה להעמיד ספרות לאומית "מתוקנת" ונאמנה למסורת התלמודית. לעיתים הוא צירף להערותיו שבדי רעיונות משל עצמו, וכך עשה גם בספרו הראשון, "מסכת נגעים", שראה אור בעריכת יוסף אייזנשטדט בשנת 1886. לגוף החיבור, שהורכב מעשרות ביקורות קצרות על מאמרים שהתפרסמו בכרכי הקובץ הספרותי "האסיף", הוסיף אלכסנדרוב רשימה רעיונית בוסרית הדנה במעלותיו הפילוסופיות של עם ישראל ובאופן שבו אלו מתבטאות בהגותו של ברוך שפינוזה.²

פעילות אינטלקטואלית דומה אפיינה גם את מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (1865-1921) הצעיר, שאלכסנדרוב עמד איתו בקשר בשנים 1887-1891. ברדיצ'בסקי, שחיפש באותו הזמן את דרכו בעולם, פנה אל אלכסנדרוב, שכבר זכה אז לפרסום

2 שמואל אלכסנדרוב, מסכת נגעים: משפט המאמרים הספרותיים שחוברו יחדיו בהספר השנתי "האסיף" לשנות תרמ"ה ותרמ"ו, ורשה תרמ"ו.